

Кучерява Т. О. здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України
<https://orcid.org/0000-0001-8033-9159>

ЕМПІРИЧНІ ПОКАЗНИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ЧЛЕНІВ ТАНКОВОГО ЕКІПАЖУ

Стаття присвячена висвітленню проблеми емпіричних індикаторів психологічної надійності членів танкового екіпажу. За результатами емпіричного дослідження встановлено групи танкістів за показниками надійності їх професійної діяльності. Члени танкових екіпажів 1 групи (з високим рівнем надійності) показали вищу здатність регулювати власну поведінку, виразний інтернальний локус контролю, стилі поведінки в конфлікті компромісу та співробітництва, помірний рівень особистісної та реактивної (ситуативної) тривожності, високий рівень загальної саморегуляції. Члени танкових екіпажів 2 групи (з низьким рівнем надійності) менш емоційно стійкі та впевнені у собі, характерними є стилі поведінки в конфлікті уникнення та суперництва, помірний рівень особистісної тривожності, високий рівень реактивної (ситуативної) тривожності, низький рівень загальної саморегуляції.

Ключові слова: психологічна надійність; танковий екіпаж; локус контролю; стилі саморегуляції; тривожність; стилі поведінки в конфлікті.

Постановка проблеми. Сьогодні Збройні сили України переживають важливий період реформування і модернізації. Складність цього періоду є багатоаспектною, особливо враховуючи те, що сьогодні Україна знаходиться у стані війни. І саме нині вона, як ніколи, потребує надійного захисту та оборони, які можуть забезпечити Збройні Сили України. Досвід антитерористичної операції, а згодом операції об'єднаних сил, зміна озброєння і бойової техніки, нові вимоги до особистості військовослужбовця вимагають нових психологічних досліджень в межах психології діяльності в особливих умовах, екстремальній та кризовій психології. Основу сухопутних військ Збройних сил України складають механізовані та танкові війська, основними завданнями яких є утримання позицій, відбиття ударів противника, прорив оборони противника, розгромлення його військ, захоплення важливих районів, рубежів і об'єктів тощо. Звернення до цих особливостей в аспекті врахування сучасного становища на політичній арені, загострює питання забезпечення надійного виконання всіма військовослужбовцями взагалі та членами танкових екіпажів зокрема, своїх завдань за призначенням. Адже надійний військовослужбовець є основою надійної армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що надійність

фахівця є комплексним утворенням та залежить від безлічі чинників, відмітимо, що, в науковому середовищі утворилось декілька тенденцій у вивченні цього питання. В тому чи іншому ступені, в межах психології діяльності в особливих умовах цієї проблеми торкалися С.В. Василенко, І.Ю. Горелов, Л.Г. Дика, О.П. Євсюков, А.В. Кабанцева, О.Г. Караяні, К.О. Кравченко, Д.В. Лебедев, М.А. Малахов та інші. Безпосередньо питання психологічного розгляду надійності фахівця стосувались в основному технічних наук, згодом було виокремлено її особистісний зміст, який визначався як якісна характеристика поведінки людини, характерологічні особливості ставлення до себе, оточення (Б.Ф. Ломов, В.Д. Небиліцин, Н.Ф. Феденко та ін.), Г.С. Нікіфоров обґрунтував необхідність підвищення надійності за допомогою контролю. Разом із цим виконується низка робіт з психології надійності фахівця (В.О. Бодров, В.М. Орлов), розвиваються наукові підходи до неї в галузі авіаційної (В.А. Пономаренко), спортивної (В.О. Плахтійко), військової (С.О. Бистров), соціальної (С.В. Саричев) психології, зокрема виділяються професійна, функціональна, соціально-психологічна і інші складові надійності, а також її особистісні аспекти у фахівця. Проте на сьогодні дослідження, які б системно та синтезовано вирішували питання надійності членів танкового

екіпажу з позиції зазначених вище питань, в психологічній науці відсутні. Таким чином, актуальність обраної проблеми, відсутність систематизованих теоретичних та методичних розробок, а також потреби діяльності в особливих умовах обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Метою статті є визначення емпіричних показників психологічної надійності членів танкового екіпажу.

Методи дослідження. Для діагностики прояву індивідуально-психологічних характеристик фахівців-танкістів в залежності від показників надійності їх професійної діяльності використано психодіагностичні методи: опитування, анкетування, оцінка результатів діяльності, тестування (з використанням методик: *16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла* – для дослідження індивідуально-психологічних особливостей членів танкового екіпажу сухопутних військ ЗС України [2, 53–64]; методика «Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник «ЛК» О.Г. Ксенофонтової [3] є версією методики «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) Дж. Роттера, стандартизованої на більш широкому віковому і соціальному контингенті досліджуваних, застосовано для визначення внутрішньої спрямованості членів танкового екіпажу, їх здатності усвідомлювати та брати на себе відповідальність за ухвалення рішень і виконані дії; *опитувальник В.І. Моросанової «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98»* [4] застосовувався для діагностики індивідуальних профілів саморегуляції танкістів у різних професійних ситуаціях; *Методика дослідження тривожності особистості (Ч.Д. Спілбергера, адаптація Ю.Л. Ханіна)* [1, 184–190] застосовувалась для визначення рівнів прояву особистісної та реактивної (ситуативної) тривожності членів танкового екіпажу; *Методика діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації К. Томаса (в адаптації Н.В. Гришиної)* [2, 270–273] – для визначення стильових особливостей поведінки танкістів у конфлікті. Методи статистичної обробки емпіричних даних: методи описової статистики, одновибірковий критерій Колмогорова-Смірнова, t-критерій Стьюдента для

незалежних вибірок. Математичну обробку отриманих даних, побудову графіків, діаграм здійснено на базі стандартизованого пакета комп'ютерних програм: Microsoft Office Excel 2007, IBM SPSS Statistics – 21.0.

Виклад основного матеріалу. За результатами інтегрального оцінювання фахівців-танкістів в залежності від показників надійності їх професійної діяльності військовослужбовців було розподілено на 2 групи на основі експертного оцінювання та аналізу результатів військово-професійної діяльності за призначенням. 1 групу склали члени танкових екіпажів у кількості 39 осіб, у яких констатували високий рівень надійності (високі показники успішності виконання завдань та низький рівень допущення помилкових дій). 2 групу утворили фахівці-танкісти з низьким та умовно достатнім рівнями надійності у кількості 54 осіб (невисокий рівень успішності та високий показник допущення помилкових дій). Зазначимо, що результати такого розподілу, як і решта отриманих результатів емпіричного дослідження до військовослужбовців не доводилися.

За методикою *16-факторний опитувальник Р. Кеттелла (16-PF)* було отримано такі результати у групах фахівців-танкістів (рис. 1), де А – «замкнутість – товариськість», В – «низький інтелект – високий інтелект», С – «емоційна нестабільність – емоційна стабільність», Е – «підлеглість – домінантність», F – «стриманість – експресивність», G – «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки», Н – «невпевненість – соціальна сміливість», І – «жорстокість – чутливість», L – «довірливість – підозрілість», М – «практичність – мрійливість», N – «прямолинійність – дипломатичність», О – «спокій – тривожність», Q₁ – «консерватизм – радикалізм», Q₂ – «конформізм – нонконформізм», Q₃ – «низький самоконтроль – високий самоконтроль», Q₄ – «розслабленість – напруженість».

Узагальнені результати дослідження індивідуально-психологічних характеристик фахівців-танкістів з використанням 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттелла представлені в стенах.

Питання психології

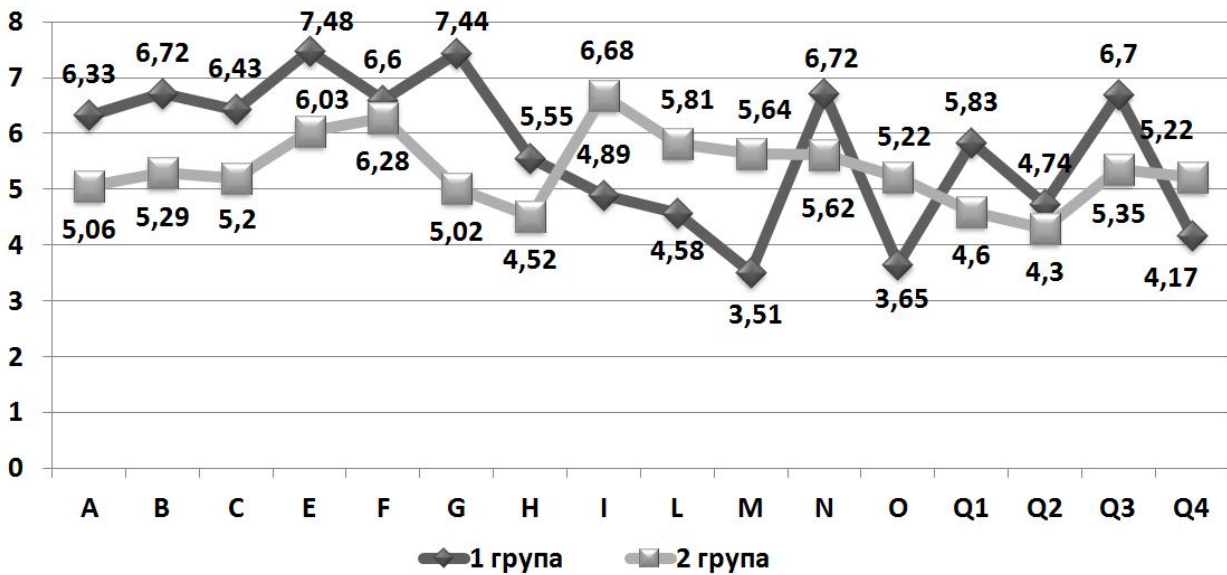

Рис. 1. Індивідуально-психологічні характеристики танкістів за опитувальником 16-PF P. Кеттелла

За фактором А – «замкненість – товарищескість» фахівці-танкісти 1 групи показали вищий рівень відкритості та готовності до співпраці (6,33) порівняно з групою 2 (5,06) на рівні значущості $p < 0,01$.

Фактор В – «низький інтелект – високий інтелект» засвідчив вищий рівень інтелектуального розвитку в 1 групі танкістів з високим рівнем надійності (6,72) порівняно з танкістами 2 групи з низьким рівнем надійності (5,29) на рівні значущості $p < 0,01$, що засвідчує вищий рівень їх професійної обізнаності, фахових знань умінь та навичок тощо. Тому фахівці-танкісти 1 групи з високим рівнем надійності характеризуються вищим рівнем загального інтелекту та мисленневих процесів порівняно з 2 групою.

За фактором С – «емоційна нестабільність – емоційна стабільність» представники 1 групи показали високий рівень емоційної врівноваженості (6,43) порівняно з 2 групою танкістів (5,2) на рівні значущості $p < 0,01$. Такі результати свідчать про те, що танкісти 1 групи з високим рівнем надійності характеризуються вищою емоційною зрілістю, силою нервових процесів, витримкою і працездатністю, порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності, які при цьому мають нижчу толерантність до фрустрації, вищу дратівливість, невротичність і мінливість настрою. Надійні танкісти більш емоційно стійкі, краще володіють собою в різних ситуаціях, у тому числі й екстремальних. Їх внутрішній спокій, впевненість у собі підвищує готовність до сприйняття нового,

несподіваного, звільняє від страху перед невідомим, що може поєднуватися зі свободою поглядів, а за потреби – тенденцією до новаторства і радикалізму. Фахівці-танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності більш схильні до спонтанності традиційних поглядів у вирішенні військово-професійних завдань, що, на нашу думку, може заважати їх успішному розв'язанню, особливо в умовах підвищеного ризику, стресу за загрози життю та здоров'ю. Тому представники 1 групи з високим рівнем надійності більш емоційно стійкі, витримані, що є важливою запорукою успішності під час напруженої і складної військово-професійної діяльності.

Фактор Е – «підлеглість – домінантність» показує, що по групах досліджуваних також спостерігаються значущі відмінності ($p < 0,01$): для представників 1 групи танкістів з високим рівнем надійності характерний високий прояв серйозності, впевненості і твердості у прийнятті рішень, непоступливості (7,48), порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності, у яких це показник суттєво нижчий (6,03).

За фактором F – «стриманість – експресивність» в 1 групі фахівці-танкістів з високим рівнем надійності незначно вищий рівень прояву життєрадісності та віри в себе, енергійності (6,6) порівняно з групою 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (6,28), які можуть бути дещо більш заклопотаними, обережними, водночас статистичної значущості за даним показником виявлено не було ($p \geq 0,05$).

За фактором G – «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» танкісти 1 групи з високим рівнем надійності показали вищу здатність до рішучості і відповідальності, наполегливості та соціальної нормативності у вирішенні військово-професійних завдань (7,44), порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (5,02) на рівні значущості $p < 0,01$.

Фактор H – «невпевненість – соціальна сміливість» в 1 групі танкістів з високим рівнем надійності проявлений на середньому рівні (5,55). Даний фактор указує на достатній ступінь активності в міжособистісній взаємодії військовослужбовців. Дана тенденція свідчить про їх схильність до обґрунтованого професійного ризику, вони достатньо завзяті, соціабельні, здатні витримувати високі емоційні навантаження. Вони зазвичай не відчують труднощів у спілкуванні, не губляться в несподіваних ситуаціях, готові брати на себе відповідальність за результати професійних дій та прийнятих рішень, добре орієнтуються в емоційно напруженій обстановці. У 2 групі танкістів з низьким рівнем надійності цей показник нижчий за середній рівень (4,52) на рівні значущості відмінностей $p < 0,01$.

За фактором I – «жорстокість – чутливість» виявлені значущі відмінності ($p < 0,01$): для представників 1 групи танкістів з високим рівнем надійності характерний вищий прояв терпимості і поступливості (6,68), порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності, у яких цей показник суттєво нижчий (4,89), й досліджувані характеризуються середнім рівнем толерантності й поступливості. Тобто для 1 групи це свідчить про урівноваження показника за фактором E – «підлеглість – домінантність», що оптимізує їх міжособистісну взаємодію з колегами.

Фактор L – «довірливість – підозрілість»: представники 1 групи з високим рівнем надійності характеризуються більшою відкритістю, самодостатністю, меншим рівнем роздратованості та спрямованості на себе (5,81) порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (4,58) на рівні значущості $p < 0,01$.

За фактором M – «практичність – мрійливість» виявлено зворотну тенденцію та суттєві відмінності показників ($p < 0,01$). Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності характеризуються як такі, що більше цікавляться реальними фактами та орієнтовані на практичну діяльність, достатньо реалістичні, водночас результати 1 групи з високим рівнем надійності свідчать про більшу збалансованість даних характеристик і певний рівень мрійливості та оптимізму, що може говорити про романтизацію обраної професії (5,64).

Фактор N – «прямолінійність – дипломатичність» характеризує танкістів 1 групи з високим рівнем надійності як таких, що краще розуміють сутність справи (6,72), а представники 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності характеризуються деякою спонтанністю поведінки, вони менш схильні до самоаналізу та визначення мотивації поведінки опонента у взаємодії (5,67), зі значущістю виявлених відмінностей $p < 0,01$.

Фактор O – «спокій – тривожність» показує, що фахівці-танкісти 1 групи з високим рівнем надійності мають низький рівень тривожності (3,65), вони спокійні і впевнені в собі порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (5,22) на рівні значущості відмінностей $p < 0,01$. Такі результати засвідчують особливості прояву емоційних реакцій в ситуаціях стресу, які можуть проявлятися з різною за інтенсивністю й динамічністю в часі. Так, для 1 групи з високим рівнем надійності характерні помірно напруження, активність, що на нашу думку, більше тонізує в загальному їх під час військово-професійної діяльності. Для фахівці-танкісти 2 групи характерним є сприйняття загрози своїй самооцінці і військово-професійній діяльності у ширшому діапазоні ситуацій. Зокрема, прояв цього стану в різноманітних професійно ситуаціях, коли вони відносяться до оцінювання фахової компетентності, на нашу думку, може перешкоджати успішному розв'язанню завдань за призначенням.

За фактором Q₁ – «консерватизм – радикалізм» фахівці-танкісти 1 групи з високим рівнем надійності більш схильні до застосування нових підходів у професійній діяльності, перегляду існуючих принципів, новаторства (5,83) порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (4,6)

Питання психології

на рівні значущості $p < 0,01$. Можна охарактеризувати танкістів 1 групи, як схильних до обґрунтованого ризику під час виконання професійних завдань за умови невизначеності, обмеження часу на їх реалізацію, втілення нестандартних креативних рішень, а 2 групу – як тих, хто уникає помірного ризику, прагне до прогнозованості, тобто рівень їх обачності вищий. Фактор Q_2 – «конформізм – нонконформізм» характеризує 1 групу танкістів з високим рівнем надійності, як тих, хто більше надає перевагу самостійним рішенням, заснованим на власному досвіді та аналітичному висновку (4,7), тоді як представники 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності більше прагнуть порадитися з колегами, урахувати думку інших (4,3) на рівні значущості відмінностей $p < 0,05$. За фактором Q_3 – «низький самоконтроль – високий самоконтроль» фахівці-танкісти 1 групи з високим рівнем надійності показали дисциплінованість, точність виконання соціальних вимог, високий самоконтроль емоційних проявів (6,7). Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності показали деякі прояви спонтанності поведінки та нехтування правилами (5,35) на рівні значущості відмінностей $p < 0,05$. За фактором Q_4 – «розслабленість – напруженість» 1 група фахівців-танкістів з високим рівнем надійності більше характеризується як

схильні до помірного напруження в діяльності, оптимізації свого психоемоційного стану, отримувати задоволення від своїх досягнень (4,17), порівняно з 2 групою танкістів з низьким рівнем надійності (5,22, $p < 0,01$), які при цьому більш схильні до незадоволення собою, можуть не знаходити психоемоційної розрядки.

Такі результати за факторами Q_1 – Q_4 в цілому свідчать про вищу здатність танкістів 1 групи з високим рівнем надійності регулювати власну поведінку у професійно зумовлених ситуаціях, більш свідомо керувати своїми станами, спонуканнями та діями. Їх відрізняє впевненість у собі, спокій, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинуте почуття обов'язку, вони добре усвідомлюють власні мотиви, планомірно реалізують наміри, розподіляють зусилля і здатні контролювати свої вчинки. Фахівці-танкісти 2 групи більш чутливі, менш емоційно стійкі, впевнені у собі, рівень їх рефлексивності та загальне тло активності нижчі, що відповідно позначається на рівні їх психологічної надійності.

За методикою *Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник «ЛК»* О. Г. Ксенофонтової було отримано такі результати по групах фахівців-танкістів (табл. 1).

Таблиця 1.

Результати дослідження локалізації контролю танкістів

Шкали	1 група M ± m	2 група M ± m	p
Загальна інтернальність (Із)	36,4±5,3	27,2±6,2	$p < 0,01$
Інтернальність у сфері досягнень (Ід)	6,7±2,5	4,8±1,5	$p < 0,01$
Інтернальність у сфері невдач (Ін)	6,1±2,7	5,1±2,3	$p < 0,05$
Інтернальність у професійній діяльності (Іпд)	10,9±3,2	8,4±2,2	$p < 0,01$
Готовність до подолання труднощів (Дт)	6,3±3,1	4,3±1,9	$p < 0,01$
Готовність до планування, здійснення і відповідальності (Дс)	6,4±2,5	4,6±2,4	$p < 0,01$

Примітка: p – рівень значущості відмінностей за t-критерієм Стьюдента

Танкісти 1 групи з високим рівнем надійності за шкалою загальної інтернальності (Із) показали рівень 36,4±5,3 бали, що відповідає високому рівню її прояву. Можемо зазначити, що їм притаманне високо відповідальне ставлення до виконання поставлених службово-професійних завдань, самостійність, прагнення до ефективності результатів діяльності за відсутності зовнішнього контролю з боку старших командирів. Такі

особи орієнтовані на професійну діяльність з високою стійкістю до зовнішніх впливів, змінюють свою точку зору лише через значущі причини, здатні ефективно використовувати свій час, мають конкретні цілі професійної діяльності (у минулому, сьогоденні і майбутньому), більш упевнені в собі, наполегливі і послідовні, ніж танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності (27,2±6,2). Для 2 групи фахівців-танкістів характерні прояви інтернального типу в

значно меншому ступені ($p < 0,01$). Тому вони можуть проявляти меншу самостійність у плануванні і виконанні своєї професійної діяльності, потребують зовнішнього контролю в окремих видах діяльності, зокрема в стресових умовах, більш схильні дослухатися до думки інших та поступливі зовнішньому впливу.

За шкалою *інтернальності у сфері досягнень (Id)* танкісти 1 групи з високим рівнем надійності показали рівень в $6,7 \pm 2,5$ балів, а 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності $4,8 \pm 1,5$ балів, які значущо відрізняються при $p < 0,01$. Вищий рівень інтернальності у сфері досягнень танкістів 1 групи характеризує їх як орієнтованих на досягнення конкретних показників військово-професійної діяльності, вони вважають себе причиною власних досягнень і готові докладати нових зусиль для досягнення позитивних результатів у майбутньому. Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності характеризуються нижчими показниками включення у військово-професійну діяльність, менш спроможні сприймати себе причиною власних досягнень, відчувають труднощі забезпечення якісного результату виконання завдань при ускладнених умовах.

За шкалою *інтернальності у сфері невдач (In)* танкісти 1 групи з високим рівнем надійності показали рівень у $6,1 \pm 2,7$ балів, а танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності у $5,1 \pm 2,3$ балів, які значущо відрізняються при $p < 0,05$. Так, фахівці-танкісти 1 групи більшою мірою відчувають свою відповідальність за ті невдачі, що уже відбулися або можуть відбутися при виконанні професійних завдань, а 2 групи при цьому менш схильні бачити свою причинність у можливих невдачах.

Результати за шкалою *інтернальності у професійній діяльності (Ind)* показали у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності рівень у $10,9 \pm 3,2$ балів, а в 2 групі – $8,4 \pm 2,2$ бали, які значущо відрізняються при $p < 0,01$. Зазначимо, що танкісти 1 групи з високим рівнем надійності впевнені, що отримані ними успіхи та досягнення у професійній діяльності залежать від якості виконуваних ними самими дій. Під час професійної діяльності вони здатні до прийняття відповідальності на себе. Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності можуть мати труднощі у

поясненні причин і способів досягнення того або іншого результату у військово-професійній діяльності, вони можуть не допускати покладання на себе будь-якої відповідальності, на нашу думку, це може мати негативні наслідки у військово-професійній діяльності під дією стресових чинників, обмеження часу тощо.

Результати за шкалою *готовності до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів (Dt)*, показали у 1 групі танкістів з високим рівнем надійності рівень у $6,3 \pm 3,1$ балів, а в 2 групі – у $4,3 \pm 1,9$ балів, які значущо відрізняються при $p < 0,01$. Тому танкісти 1 групи з високим рівнем надійності на високому рівні виявляють готовність до специфічної військово-професійної діяльності. Це дає підстави говорити про високу відповідальність, яку вони покладають на себе при подоланні труднощів. Прояви цих показників у групі танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності, які впливають на якісне виконання військово-професійної діяльності, поступаються зазначеним якостям танкістів 1 групи.

За шкалою *готовності до самостійного планування, здійснення діяльності і відповідальності за неї (Ds)* показали у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності виявлено рівень у $6,4 \pm 2,5$ балів, а у танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності – у $4,6 \pm 2,4$ бали, які значущо відрізняються при $p < 0,01$. Тому слід підкреслити високий рівень прояву особистої відповідальності фахівців-танкістів з високим рівнем надійності щодо самостійності в плануванні військово-професійної діяльності та її виконання, що в свою чергу проявлено в меншому ступені у групі танкістів з низьким рівнем надійності. Планування типової діяльності для фахівців-танкістів є важливим аспектом досягнення успіху в військово-професійній діяльності, оскільки дозволяє розвести поточні завдання з тими, що виникають спонтанно.

Також за отриманими результатами можна визначити, що танкісти 1 групи з високим рівнем надійності орієнтовані переважно на досягнення успіху, що характеризує їх розвинену потребу у саморозвитку, підвищенні їхньої успішності, цілеспрямованій поведінці й активізації зусиль, спрямованих на досягнення бажаного результату, а також сприяє

Питання психології

формуванню надихаючих переконань, віри в самого себе, підвищенню самооцінки й здатності самопрограмування на успіх, вони зазвичай активні, ініціативні. Зазначимо, що такі члени танкового екіпажу здатні адекватно оцінювати свої професійно важливі якості, прагнуть до їх розвитку. Зазначимо, що представники 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності переважно орієнтовані на близькі цілі в професійній діяльності, орієнтовані на формальний успіх, досягнення оцінного результату з боку командування, їх мотив професійного досягнення характеризується через усвідомлення «треба». Тому доцільно говорити про тенденцію прагнення до досягнення особистого благополуччя, для якого професійна діяльність є засобом. Водночас, такі особи часто не здатні керувати своїми спонуканнями, займатися саморозвитком, боротися зі своїми недоліками. Слабке прагнення реального професійного успіху обумовлено також обмежувальними переконаннями, тому вони будують плани тільки на близьку перспективу, не знаючи стратегії й тактики постановки цілей та їх досягнення. І хоча

почуття обов'язку й відповідальність у них досить високі, у деяких присутні такі якості, як необачність і панікерство.

Результати в 1 групі танкістів з високим рівнем надійності характеризують їх як діяльних, що активно прагнуть до виконання наміченого, їх мобілізують перешкоди на шляху до мети, головна їх цінність – почата справа. Вони поважають соціальні норми та прагнуть завершити почату справу. В танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності результати характеризують їх як певною мірою лабільних, іноді невпевнених і більш імпульсивних, що в стресових ситуаціях може призвести до непослідовності поведінки. Але такі якості можуть компенсуватися чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільного трактування соціальних норм.

За *Методикою діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації К. Томаса (в адаптації Н.В. Гришиної)* було виявлено стилеві особливості поведінки у конфлікті фахівців-танкістів досліджуваних груп (табл. 2).

Таблиця 2.

Результати дослідження стилів поведінки танкістів у конфлікті

Стилі поведінки	1 група M ± m	2 група M ± m	p
Суперництво	5,4±2,3	6,7±2,1	p<0,01
Пристосування	4,9±2,1	5,4±2,4	p≥0,05
Компроміс	6,8±2,6	6,3±2,5	p≤0,05
Уникнення	4,2±1,5	7,2±2,3	p<0,01
Співробітництво	6,9±2,2	5,2±1,9	p≤0,01

Примітка: p – рівень значущості відмінностей за t-критерієм Стьюдента

Результати прояву стилів поведінки в конфлікті показав такі значущі відмінності по групах танкістів. Для танкістів 1 групи з високим рівнем надійності найбільш характерними є стилі компромісу (6,8±2,6 бали) та співробітництва (6,9±2,2 бали). Для співробітництва характерно прагнення до альтернативного рішення, що повністю задовольняє інтереси всіх сторін конфлікту. Це тип поведінки конфліктній ситуації, коли обидві сторони в результаті врегулювання конфлікту виявляються у вигазі. Обов'язковою умовою є відмова від силового протистояння й перехід в принципово іншу площину відносин – коли наявні протиріччя постають як потенційний ресурс сумісного розв'язання спільної проблеми. Ця поведінка здійснюється

шляхом переговорів. Компроміс же відрізняється прагненням знаходити неконфліктні шляхи розв'язання міжособистісних конфліктів. Цей тип поведінки в конфліктній ситуації часто розцінюють як ефективний, що призводить до взаємної перемоги сторін, які конфліктують.

Посередньо виразним також для 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності виявився стиль суперництва (5,4±2,3 бали). Для стилю суперництва характерна незацікавленість у співпраці з іншими, досягнення своєї мети, використовуючи свої вольові якості. При цьому намагаються, як правило, в першу чергу, задовольнити власні інтереси на шкоду інтересам інших, змушуючи своїх опонентів приймати

Питання психології

небажане для них рішення проблеми. Це тип поведінки, за якого кожний з учасників конфлікту прагне перемоги за умови обов'язкового програшу іншого.

Найменш виразними у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності є стилі пристосування і уникнення і ($4,9 \pm 2,1$ та $4,2 \pm 1,5$ балів відповідно). Тому зазначимо, що для цієї групи досліджуваних за загальної тенденції до узгодження своїх дій з опонентом в конфлікті та намаганням знаходження альтернативи вони, на нашу думку прагнуть спочатку взяти активність на себе і вирішити ситуацію на свою користь, прагнуть перемоги, відстоюють свою позицію, чим і досягають успіху в діяльності.

Для танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності на провідних позиціях проявились стиль уникнення ($6,7 \pm 2,3$ бали) та суперництва ($6,7 \pm 2,1$ бали). Уникнення – протилежний суперництву стиль поведінки в конфліктних ситуаціях, для якого характерна відсутність прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей. Конфлікт при цьому не розв'язується, причин, що його викликала не знімається, конфлікт заганняють усередину. Якщо причина, що викликала конфлікт, є значимою для сторін, то ймовірність його розв'язання за такого типу поведінки не тільки знижується, а й часто наближається до негативних наслідків. В поєднанні з суперництвом такі прояви не сприяють конструктивному вирішенню конфліктної взаємодії. Але важливим в такому співвідношенні стильових проявів є перевага компромісу, який спрямований на конструктивне вирішення проблемних ситуацій через пошук варіантів рішення, що влаштовує обидві сторони.

Таким чином зазначимо, що для танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності хоча і властиве конструктивне

спрямування своїх професійних рішень, але вони разом з тим не готові досягати власних цілей, можуть поступатися ними при цьому можуть прагнути до затягування конфліктної ситуації, що на нашу думку, вкрай негативно впливає на ефективність вирішення військово-професійних завдань членами танкового екіпажу.

Зауважимо, що враховуючи специфічні особливості професійної діяльності військовослужбовців-танкістів, співробітництво є найбільш оптимальним та раціональним засобом вирішення конфлікту. Використовуючи таку поведінку фахівці будуть взаємодіяти більш злагоджено, з дотриманням загальної позиції при вирішенні завдання, навіть при виникненні нештатних ситуацій.

А от суперництво або змагання, як поведінкова стратегія в умовах конфлікту, є абсолютно небажаною для фахівців, які працюють у складі екіпажу. При виконанні сумісної діяльності власні інтереси особистості повинні відійти на другий план, тобто особистісні цінності та потреби військовослужбовців мають стати другорядними.

Також зазначимо, що уникання не варто вважати конструктивною поведінковою стратегією в умовах виникнення конфлікту. Така поведінка виключає можливість раціонального вирішення проблемного питання та припускає затягування непорозумінь. Це обумовлюватиме розтягування конфлікту в часі, видозмінення його з урахуванням нових обставин, ігнорування на певних етапах і, як наслідок, загострення та спалах нової хвилі непорозумінь.

За *Методикою дослідження тривожності особистості (Ч.Д. Спілбергера, адаптація Ю.Л. Ханіна)* (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати дослідження проявів тривожності танкістів

Шкали	1 група M ± m	2 група M ± m	p
Реактивна тривожність	39,4±6,7	46,2±5,9	p<0,01
Особистісна тривожність	33,2±5,3	34,6±5,7	p≥0,05

Примітка: p – рівень значущості відмінностей за t-критерієм Стюдента

Прояви особистісної тривожності у обох групах членів танкових екіпажів показали її помірний рівень (1 група – $33,2 \pm 5,3$ балів, 2 група – $34,6 \pm 5,7$ балів), що

свідчить про відсутність виразної схильності до тривоги, яка передбачає наявність у тенденції сприймати досить широкий спектр ситуацій загрозливими, відповідаючи на

Питання психології

кожну з них визначеною реакцією. Але разом з тим, представники 2 групи танкістів з низьким рівнем надійності показали високий рівень реактивної (ситуативної) тривожності ($46,2 \pm 5,9$ балів) порівняно з помірним її рівнем у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($39,4 \pm 6,7$ балів) на рівні значущості $p < 0,01$. Такі результати засвідчують особливості прояву емоційних реакцій на стресову ситуацію, які можуть бути різними за інтенсивністю і динамічністю в часі. Так для 1 групи танкістів характерні помірні прояви станів напруження, занепокоєння, що на нашу

думку, активізує їх в професійній діяльності. Для танкістів 2 групи характерно сприймати загрозу своїй самооцінці і військово-професійній діяльності у широкому діапазоні ситуацій, що може перешкоджати успішному розв'язанню військово-професійних завдань.

Дослідження показників саморегуляції поведінки за опитувальником В.І. Моросанової «*Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98*» дозволило визначити індивідуальні профілі в досліджуваних групах танкістів (табл. 4).

Таблиця 4.

Індивідуальні профілі саморегуляції танкістів

№	Шкала регуляції	1 група M ± m	2 група M ± m	p
1.	Планування	6,9±2,1	5,9±1,7	p<0,05
2.	Моделювання	7,3±2,3	3,8±0,7	p<0,01
3.	Програмування	8,4±2,4	5,2±1,2	p<0,01
4.	Оцінка результатів	6,9±1,7	4,1±1,5	p<0,01
5.	Гнучкість	7,2±2,1	4,3±0,9	p<0,01
6.	Самостійність	5,9±1,3	3,9±0,8	p<0,05
7.	Загальний рівень	42,6±5,2	27,5±4,9	p<0,01

Примітка: p – рівень значущості відмінностей за t-критерієм Стьюдента

Результати дослідження показали, що такий компонент саморегуляції як *планування (Пл)* вище розвинений у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($6,9 \pm 2,1$) та характеризує індивідуальні відмінності у висуванні, ухваленні, утриманні цілей. Такі особи визначаються сформованою потребою в усвідомленому плануванні військово-професійної діяльності, а також реалістичністю, деталізацією й ієрархічністю в цілому стійких планів та самостійно поставлених цілей. Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності показали значущо нижчі результати ($5,9 \pm 1,7$, $p < 0,05$), що свідчать про середньо розвинену потребу планування, а цілі їх військово-професійної діяльності більш мінливі, несамостійні та ситуативні.

Моделювання (М) як розвиненні уявлення про умови досягнення також найбільш розвинені у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності, які здатні виділяти значущі умови досягнення цілей діяльності узгоджено з поточними та майбутніми програмами. Танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності показали значно нижчі результати порівняно з 1 групою

($3,8 \pm 0,7$, $p < 0,01$), тому у них можуть виникати труднощі у визначенні цілей діяльності та програми дій, оцінки поточної ситуації, вони не завжди помічають зміну ситуації, що також може приводити до невдач.

За компонентом *програмування дій (Пр)* високі показники виявлено у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($8,4 \pm 2,4$), що свідчать про сформовану потребу продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення цілей військово-професійної діяльності. Їх програми гнучкі до нових обставин і стійкі за перешкод. У танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності результати значно нижчі ($5,2 \pm 1,2$, $p < 0,01$) й свідчать про середньо розвинену здатність продумувати послідовність своїх дій, їм важче самостійно сформувати програму дій, вони можуть бути спонтанними за неадекватних цілям результатам, вони частіше помиляються не вносять адекватних змін до програми дій.

Оцінювання і корекція результатів (Ор) у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($6,9 \pm 1,7$) свідчать про достатньо високу розвиненість та адекватність їх самооцінки, сформовані і стійкі адекватні

критерії оцінювання результатів військово-професійної діяльності. Вони здатні виявляти причини неузгодження результатів з метою діяльності, гнучко адаптуватися до нових умов. Досліджувані танкісти 2 групи з низьким рівнем надійності показали значно нижчі результати ($4,1 \pm 1,5$, $p < 0,01$), що свідчать про менш критичне ставлення до своїх дій, недостатню стійкість критеріїв успішності діяльності, що може різко погіршувати якість результатів при збільшенні об'єму роботи або виникненні зовнішніх труднощів.

За компонентом *гнучкості (Г)* досить високі показники у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($7,2 \pm 2,1$), що визначають їх релевантну регулятивну гнучкість та здатність швидко перебудувати, легко коригувати систему саморегуляції за несподіваної зміни зовнішніх і внутрішніх умов й успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику, що особливо важливо для військово-професійної діяльності. Значно нижчий рівень показників танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності ($4,3 \pm 0,9$, $p < 0,01$) свідчить про можливі невдачі через труднощі у сприйманні та своєчасному реагуванні на нестандартні ситуації у динамічних, мінливих обставинах військово-професійної діяльності.

Показник *самостійності (С)* характеризує розвиненість регуляторної автономності та виявився середнім у танкістів 1 групи з високим рівнем надійності ($5,9 \pm 1,3$) й низьким у танкістів 2 групи з низьким рівнем надійності ($3,9 \pm 0,8$, $p < 0,05$). Досліджувані танкісти 1 групи більш незалежні, здатні самостійно планувати свою діяльність та організувати й контролювати хід її виконання узгоджено з поставленими цілями, проміжними та кінцевими результатами діяльності. Танкісти 2 групи виявилися більш залежними від думок та оцінки оточення, їх плани та програма дій залежать від безпосереднього керівництва за обмеженої активності та ініціативи. Такі особливості скоріше є наслідком від специфіки військово-професійного середовища, де жорстка субординація та регламентовані керівними документами обов'язки обмежують власну ініціативу та коло ситуацій для самостійних рішень, особливо на нижчому посадовому рівні, що

відповідно не сприяє розвитку цієї якості, а згодом взагалі веде до її пригнічення.

Отже, танкісти 1 групи з високим рівнем надійності показали більш високий рівень загальної саморегуляції ($42,6 \pm 5,2$) у порівнянні з досліджуваними танкістами 2 групи з низьким рівнем надійності ($27,5 \pm 4,9$, $p < 0,01$), що в цілому підтверджує ряд існуючих досліджень про вплив рівня розвитку саморегуляції людини на успішність діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином за результатами емпіричного дослідження психологічної надійності членів танкового екіпажу виявлені показники засвідчили відмінності між групами танкістів з різним рівнем психологічної надійності.

Досліджувані танкісти з високим рівнем психологічної надійності показали в цілому вищу здатність регулювати власну поведінку у професійно зумовлених ситуаціях, більш свідомо керувати своїми станами, спонуканнями та діями. Їх відрізняє впевненість у собі, спокій, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинуте почуття обов'язку, вони добре усвідомлюють власні мотиви, планомірно реалізують наміри, розподіляють зусилля і здатні контролювати свої вчинки. У них виразний інтернальний локус контролю (високу самостійність, відповідальність, стійкість до зовнішніх впливів, труднощів). Найбільш характерними є стилі поведінки в конфлікті компромісу та співробітництва, помірний рівень особистісної та реактивної (ситуативної) тривожності, високий рівень загальної саморегуляції (планування, моделювання, програмування та оцінки результатів), усвідомленість, реалістичність, деталізацію, ієрархічність та узгодженість стійких планів та самостійно поставлених цілей, гнучкість в їх досягненні, адекватні критерії оцінювання.

Для танкістів з низьким рівнем психологічної надійності характерна вища чутливість, вони менш емоційно стійкі, впевнені у собі, рівень їх рефлексивності та загальне тло активності нижчі, низька інтернальність (недостатня самостійність, залежність від зовнішнього контролю, низький опір труднощам). Найбільш характерними є стилі поведінки в конфлікті уникнення та суперництва, помірний рівень особистісної тривожності, високий рівень

Питання психології

реактивної (ситуативної) тривожності. Низький рівень загальної саморегуляції, мінливість планів, труднощі у визначенні цілей діяльності та програми дій, оцінки поточної ситуації, недостатню гнучкість та стійкість критеріїв успішності діяльності.

Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні психологічних особливостей взаємозв'язку індивідуально-психологічних характеристик членів танкового екіпажу за рівнями прояву їх надійності.

Список використаних джерел

1. Истратова О. Н. Эксакусто Т. В. Психодиагностика: коллекция лучших тестов. 2-е изд. Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 375 с.
2. Карелин А. М. Большая энциклопедия психологических тестов. М. : Эксмо, 2007. 416 с.
3. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля личности – новая версия методики «Уровень субъективного контроля». *Психологический журнал*. 1999. Т. 20, № 2. С. 103–114.
4. Моросанова В. И. Кондратюк Н. Г. Новая версия опросника «Стиль саморегуляции поведения – ССПМ». *Вопросы психологии*. 2011. №1. С. 137–145.

References

1. Istratova, O. N. Eksakusto, T. V. (2006) Psikhodiagnostika: kolleksiya luchshikh testov [Psychodiagnosics: a collection of the best tests]. 2-ye izd. Rostov n/D: Feniks, 375 (in Russian).
2. Karelin, A. M. (2007) Bol'shaya entsiklopediya psikhologicheskikh testov [Big encyclopedia of psychological tests]. M. : Eksmo, 416 (in Russian).
3. Ksenofontova, Ye. G. (1999) Issledovaniye lokalizatsii kontrolya lichnosti – novaya versiya metodiki «Uroven' sub'yektivnogo kontrolya» [Research on the localization of personality control - a new version of the methodology "The level of subjective control"]. *Psikhologicheskii zhurnal*, 20, 2, 103–114 (in Russian).
4. Morosanova, V. I. Kondratyuk, N. G. (2011) Novaya versiya oprosnika «Stil' samoregulyatsii povedeniya – SSPM» [New version of the questionnaire "Style of self-regulation of behavior - SSPM"]. *Voprosy psikhologii*, 1, 137–145 (in Russian).

Резюме

Кучерява Т. соискатель научно-исследовательской лаборатории экстремальной и кризисной психологии научно-исследовательского центра Национального университета гражданской защиты Украины

ЕМПИРИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ЧЛЕНОВ ТАНКОВОГО ЭКИПАЖА

Статья посвящена проблеме эмпирических индикаторов психологической надежности членов танкового экипажа. По результатам эмпирического исследования установлено группы танкистов по показателям надежности их профессиональной деятельности. Танкисты 1 группы (с высоким уровнем надежности) показали высокую способность регулировать собственное поведение, выразительный интернальный локус контроля, преобладание стилей поведения в конфликте компромисса и сотрудничества, умеренный уровень личностной и реактивной (ситуативной) тревожности, высокий уровень общей саморегуляции. Танкисты 2 группы (с низким уровнем надежности) менее эмоционально устойчивы и уверены в себе, им характерны стили поведения в конфликте избегания и соперничества, умеренный уровень личностной тревожности, высокий уровень реактивной (ситуативной) тревожности, низкий уровень общей саморегуляции.

Ключевые слова: психологическая надежность; танковый экипаж; локус контроля; стили саморегуляции; тревожность; стили поведения в конфликте.

Summary

Kucheryava T. candidate of the research laboratory of extreme and crisis psychology of the research center of the National University of Civil Defense of Ukraine

EMPIRICAL INDICATORS OF PSYCHOLOGICAL RELIABILITY OF TANK CREW MEMBERS

Introduction. *The article is devoted to the problem of empirical indicators of the psychological reliability of members of a tank crew. According to the results of an empirical study, a group of tankers was identified in terms of the reliability of their professional activities.*

Purpose. *Determination of empirical indicators of psychological reliability of tank crew members.*

Methods. *To diagnose the manifestation of individual psychological characteristics of tank specialists, depending on the indicators of the reliability of their professional activities used psychodiagnostic methods:*

surveys, questionnaires, evaluation of performance, testing. Methods of statistical processing of empirical data: methods of descriptive statistics, one-sample Kolmogorov-Smirnov criterion, Student's t-test for independent samples. Mathematical processing of the obtained data, construction of graphs, charts is carried out on the basis of a standardized package of computer programs: Microsoft Office Excel 2007, IBM SPSS Statistics - 21.0.

Originality. Determinants of reliability of members of the tank crew are established Armed Forces of Ukraine. The practical significance of the obtained results of the research lies in the use of the obtained data in the system of psychological support of servicemen of the land forces of the Armed Forces of Ukraine during the performance of assigned tasks.

Conclusion. The studied tankers with a high level of psychological reliability showed a generally higher ability to regulate their own behavior in professionally conditioned situations, more consciously manage their states, motivations and actions. They are characterized by self-confidence, calmness, stability of intentions, realistic views, a developed sense of duty, they are well aware of their own motives, systematically realize their intentions, distribute efforts and are able to control their actions. They have a clear internal locus of control (high independence, responsibility, resistance to external influences, difficulties). The most characteristic styles of behavior in the conflict of compromise and cooperation, a moderate level of personal and reactive (situational) anxiety, a high level of general self-regulation (planning, modeling, programming and evaluation of results), awareness, realism, detail, hierarchy and consistency of plans, goals, flexibility in achieving them, adequate evaluation criteria.

Tankers with a low level of psychological reliability are characterized by higher sensitivity, they are less emotionally stable, confident, their level of reflexivity and general background of activity is lower, low internality (lack of independence, dependence on external control, low resistance to difficulties). The most characteristic are the styles of behavior in the conflict of avoidance and rivalry, a moderate level of personal anxiety, a high level of reactive (situational) anxiety. Low level of general self-regulation, variability of plans, difficulties in defining goals and programs of action, assessment of the current situation, lack of flexibility and stability of performance criteria.

The prospect of further research is to identify the psychological characteristics of the relationship between individual and psychological characteristics of tank crew members by levels of manifestation of their reliability.

Key words: psychological reliability; tank crew; locus of control; styles of self-regulation; anxiety; conflict behavior styles.